

Тетяна Кучера,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

СЕНС ЖИТТЯ ЯК ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема сенсу життя має ряд аспектів: філософський, соціологічний, етичний, релігійний, соціально-психологічний. У категорії «сенси життя» відображається змістовна наповненість життя, розуміння свого призначення в світі (перш за все в соціальному світі), цільова спрямованість, ціннісна орієнтованість, те, заради чого варто жити. Поява смисложиттєвої, або екзистенційної проблематики в історії людської духовності свідчить про зростання свободи людини, якщо під свободою розуміти можливість вибору.

Однією з центральних проблем етики є визначення місця людини в світі, смислу її буття. Людина постійно задає собі питання: «Чи має життя взагалі сенс, і якщо так — то який саме? У чому сенс життя? Чи життя є просто нісенітниця, беззмістовний, нікчемний процес природного народження, розвитку, дозрівання, в'янення та смерті людини як і будь-якої іншої органічної істоти? Оті мрії про добро і правду, про духовну значущість та осмисленість життя, які вже з юних літ хвилюють нашу душу і змушують нас думати, що ми народились не «даремно», що ми покликані здійснити у світі щось велике й вирішальне і тим самим здійснити й самих себе, дати творчий вихід духовним силам, що дремають у нас, приховані від стороннього погляду...»¹. Відповіді на ці питання даються виходячи з віросповідання, світогляду суспільства, світогляду нас і наших батьків, соціального стану, рівня освіти, психічного стану та багатьох інших факторів. Від цього залежить, як складеться наше життя.

У певному розумінні ці питання рівнозначні наступному: «Чи є природа людини такою, що лише певний спосіб життя робить її щасливою?» «В ім'я чого, задля чого живе людина на землі?»

Рано чи пізно ці питання хвилюють кожного, хто наділений свідомістю, хто усвідомлює себе як особистість. І кожному доводиться визначатися в них самотійно, адже ці проблеми носять особистісний, інтимний характер. Запитання «навіщо» й «задля чого» нерідко виникають під впливом зовнішніх подій та явищ. Усілякі невдачі й незгоди, страждання й болі, не-

¹ Франк С. Л. Сенси життя // Ірина Жеребило. Проблеми сенсу життя людини в українській середньовічній філософії: Монографія. — Львів: ЛБІ НБУ, 2004. — С. 125.

дуги й смерть — усе це призводить до того, що мета нашого існування починає викликати сумнів і ми замислюємося про його сенс.

Проблема сенсу життя людини особливо вагомо постає тоді, коли загострюються почуття людської особистості, коли людина відчуває потребу в самореалізації, осмисленні свого призначення, своєї ролі в суспільному розвитку.

Мета життя передбачає щось свідомо обране, тобто ймовірно, що єдино розумний шлях той, коли людина діє у відповідності зі своєю природою, коли цей шлях буде обрано вільно, а не заданий іншими.

Тільки про людину достеменно відомо, що вона здатна: по-перше, задавати собі питання про власне місце та призначення у світі; по-друге, залежно від відповіді на це питання обирати з-поміж можливих варіантів спосіб власної реалізації, власний життєвий шлях, тобто тільки людина має право вибору.

Людина, яка просто засвоює речовини з оточуючого світу, і яка не переживає горя, радості, любові, страждання, не спрямована активно реагувати на оточуючий світ не живе, а існує. Тобто життя — процес активного відношення до оточуючого світу, прилаштування оточуючого світу до своїх нужд і потреб. Отже, щоб жити, недостатньо відправляти біологічні функції, це існування, а життя — це і емоції, і переживання.

Один із висловів І. Канта, в якому відбивається глибоко моральна суворість його особистості, звучить так: «Найвище покликання людини — уміти належним чином визначити своє місце в процесі творення й правильно зрозуміти, чим вона має бути, щоб стати людиною»¹. Те, чого І. Кант вимагав від людини як її найбільшого й найважливішого завдання, — не що інше, як знати, у чому полягає сенс життя.

Сенс життя — те, заради чого варто жити, це результат, підсумок життя.

Сенс життя — морально-світоглядне уявлення людини, за яким вона зіставляє себе і свої вчинки з найвищими цінностями, ідеалами, виправдовуючись перед собою та іншими.

Формуванню поняття «сенс життя» передують уявлення про цей феномен. Уявлення про сенс життя складаються в процесі діяльності людей і залежать від їх соціального становища, змісту розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння, конкретної історичної ситуації. Виникнення уявлень про сенс життя пов'язане із зародженням самосвідомості, з появою можливості вибору.

За словами Е. Фромма, людина — єдина тварина, для якої власне існування є проблемою; вона повинна її розв'язати, і їй від цього нікуди ні подітися.

¹ Гессен Йоганнес. Сенс життя. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. — С. 19.

Суттєвою рисою людського буття є його здатність ставати проблемою для самого себе. Проблема місця, ролі, призначення людини у світі, сенсу її життя є вічною. Можна згадати всім відоме загадково-містичне шекспірівське запитання, що вкладено в уста Гамлета: «Бути чи не бути?» Воно містить у собі глибинний зміст не тільки пошуку сенсу життя, а й паралельно з ним — моральну орієнтацію особистості, яка й виникає, у свою чергу, з пошуків сенсу життя. І це питання залишається віковично риторичним для всіх наступних поколінь.

Розвиток цієї проблеми у свідомості людей пов'язаний з муками совісті, нерозділеним коханням, бідністю, хворобами тощо. Однак основна причина її виникнення полягає в усвідомленні людиною своєї смертності, скінченності свого існування. Людина як біологічна істота є смертною. Невідворотність смерті надає земному життю незворотного та неповторного характеру. Переконавання, що життя на землі дається лише один раз, змушує ставитися до нього зі всією серйозністю.

І справді, якби життя людини було вічним, то вона могла б дозволити собі на якийсь час абстрагуватися від цієї проблеми. Безсмертній людині ніколи не пізно почати життя із розумінням. А можливо, її взагалі не цікавив би сенс життя.

Цього не може уникнути смертний, задумуючись, чи є в людському житті те, що не зникне разом зі смертю. Для смертної людини існування становить нескінченну цінність. М. М. Пришвін підкреслював, що «життя — це боротьба за безсмертя».

М. Г. Чернишевський вважав «краще жити, ніж не жити», маючи на увазі, очевидно «краще існувати, ніж не існувати», «краще бути живим, ніж мертвим». Це твердження втрачає сенс лише за умови, коли зберегти своє життя людина може тільки відмовившись від найвищих, загальнолюдських цінностей.

Життя і смерть — вічні теми духовної культури людства. Про них міркували пророки та основоположники релігій, філософи, діячі мистецтва і літератури, педагоги і медики. Навряд чи знайдеться доросла людина, яка рано чи пізно не задумалась би про сенс свого буття, майбутньої смерті і досягнення безсмертя.

Сенс людського життя з точки зору філософії завжди полягав у намаганні перебороти страх смерті, а життя розглядалося як підготовка до гідної смерті. Відомий вірменський філософ Давід Анахт саму філософію визначав як «роздуми про смерть»¹.

Вічна мудрість закладена в латинському афоризмі «*memento mori*» («пам'ятай про смерть»). Пам'ятати, звичайно, не

¹ Блощинська В. А. Практикум з етики: навчальний посібник. — Івано-Франківськ: ІМЕ, 2001. — С. 93.

для того, щоб впадати в паніку, не піддаватися апатії, а глибше зрозуміти життя і своє місце в ньому. Адже, так чи інакше, людина мусить думати про насущне і відповідно торувати свій життєвий шлях.

Невідворотні колізії суспільного життя постійно ставлять перед людиною і, відповідно, наукою так звані «вічні», або «роковані» питання. Серед цих питань одне із чільних місць займають пошуки сенсу життя.

Вже на ранніх етапах розвитку людської цивілізації звернення до пошуку сенсу життя знайшло своє відображення в літературних пам'ятках. Так, ще з історії культури Месопотамії до нас дійшли численні міфи, серед яких важливе місце посідає «Епос про Гільгамеша», де ставиться питання про сенс життя та безсмертя та всім відомий давньовавілонський діалог пана і раба «Про сенс життя». Однією з причин, що спонукали до пошуку сенсу життя, була невдоволеність людей існуючим станом, дійсністю.

У Гомера ще немає міркувань про сенс життя. Однак на побутовому рівні ця проблема вже зафіксована в описі дій Ахілла. Ахілл іде в бій зі щитом, виготовленим Гефестом на прохання матері Фетіди. На цьому круглому щиті зображені Земля й небесні світила, два міста — одне у воєнний, друге в мирний час, зоране поле, жнива, виноградник, череда волів, отара овець, танці та ігрища, все це обрамляє океан. Цей щит — відтворена гармонія людського життя в усіх його проявах — негативних і позитивних. Ахілл іде в бій заради того, що зображено на щиті. Всі його вчинки звершуються в ім'я життя та виражають повноту буття¹.

Розуміння неможливості вирішити проблему сенсу життя, задоволення всіх потреб розкривається у висловлюванні Геракліта: «То не гаразд було б, якби здійснилося усе, чого люди бажають»².

Софісти відобразили у своєму світогляді всю різноманітність і мінливість моральних поглядів на сенс життя: «...якби всім людям було запропоновано зібрати воедино те, що ті чи інші вважають ганебним, і потім із усієї цієї сукупності викинути знову-таки те, що ті чи інші вважають пристойним, то не залишилося б жодного (звичаю), але все було б поділене між усіма. Бо в усіх не одні й ті самі звичаї»³. Моральні норми та звичаї, що підносяться до ідеалу, є довільними результатами людської діяльності. Ідеал же обумовлений історично сформованими вищими потребами людей.

Демокріт дає визначення сенсу життя як стану для досягнення щастя. «Мета життя — хороший настрій» (евтюмія), не тотожний із задоволенням, але такий стан, за якого душа живе

¹ Див.: Гусейнов А. А., Иррилиц Г. Краткая история этики. — М.: Мысль, 1987. — С. 21.

² Тихолаз А. Г. Геракліт. — К.: Абрис, 1995 — С. 127.

³ Маковельский А. О. Софисты. — Баку, 1940. — С. 91.

безтурботно й спокійно, не збурювана ніяким страхом, ні боязною демонів, ні якою-небудь іншою пристрастю»¹.

Цю тезу розвиває і Сократ, свідомо обмежуючи філософський аналіз вивченням морального буття людини. Ціннісний аналіз сенсу життя стає предметом розгляду його філософії. Сократ першим зафіксував характерну для його епохи рису: розрив між усталеними серед людей звичаями та моральною свідомістю. З цього випливає висновок про особливу роль знання, правильного вибору в житті, що коректує сенс життя. І якщо «добročесність є знання», то ціннісний зміст життя індивіда вимагає обґрунтування розумом і відповідального ставлення. Дотримання доброчесностей, добропорядність, освітлені розумом людини, і є, за Сократом, сенс життя. Він наголошував, що людина мусить керуватися власним розумом у виборі свого шляху, в цьому підтверджується етичний раціоналізм Сократа.

Це твердження не втрачає свого значення і в наш час, оскільки сенс життя не зводиться до задоволення елементарних потреб. Більш чи менш усвідомлено людина ставить перед собою вищу мету — добро.

Аристотель, даючи визначення моральної особистості, вказував на притаманне їй прагнення до найвищого блага. Благо має широкий спектр трактування. Це і добропорядність, самовдосконалення шляхом набуття певних чеснот, активний спосіб життя на користь собі та суспільству. Маючи певні прагнення, людина ставить перед собою відповідні цілі. Цілей, а отже й видів їх досягнення, багато. Вищим благом є ціль, бажана сама по собі, а інші цілі бажані задля неї.

Серед основних способів життя Аристотель називає життя, сповнене насолод, державний і споглядальний способи. Багато людей свідомо обирають життя, сповнене насолод, виявляючи цим свою ницість. Не кращий і державний спосіб життя, для якого благом і щастям є пошана, почесні. Найвищим Аристотель вважає споглядальний спосіб життя, який повною мірою доступний лише богам, а частково — мудрецам.

Ідеалом морального життя він вважав життя мудреця, тому, що споглядання істини є найприємнішим з усіх узгоджених з доброчесністю видів діяльності. Споглядацька діяльність самоцінна, завдяки їй досягається блаженство. Проте тільки життя богів справді блаженне. Людське ж життя може бути блаженним настільки, наскільки в ньому присутня споглядацька діяльність.

Особистість не може вдовольнитися стихійним плином життя й намагається підпорядковувати його єдиній меті, досягнення якої пов'язується з самовдосконаленням, що втілюється в певних чеснотах.

¹ Материалисты Древней Греции. — М., 1955. — С. 154.

Античні філософи стверджували, що сенс життя міститься в таких формах і засобах життєздійснення, які облагороджують, підносять людину над її природним існуванням. Знання, розум, здатність творити добро запобігають стихійній течії життя та упорядковують прагнення й цілі людини. Тому сенс життя вбачається в удосконаленні свого розуму, прагнень і здібностей, як таких, що забезпечують вище благо.

Пізніше розуміння сенсу життя було піддане певній ревізії. В епоху пізніх римських стоїків сенс життя пов'язується з самоізоляцією від порочного світу, зіпсованого негараздами та негативним людським втручанням. Марк Аврелій не бачить іншого шляху, крім того, який дозволяє людині зануритися у саму себе і це, певною мірою, аргументовано в його праці «Наодинці з собою», де міститься заклик: «Загорнися в себе самого»¹.

До головної мети життєвого шляху людини, за Філоном Олександрійським, веде три шляхи, що пов'язані з Авраамом, Ісааком і Яковом. Перший шлях — шлях раціоналізму, інтелекту та навчання, підводить до «природної теології» — пізнання Бога через його творіння — «думка веде нас до прийняття Бога як Душі Всесвіту». Але пізнання Бога неможливе раціональним шляхом. Другий шлях — шлях любові: це шлях Ісаака, чиє ім'я є радість — радість, що дарується любов'ю Бога, що не досягається, а вільно виливається в людську душу. Це шлях небагатьох, шлях релігійного екстазу. І, нарешті, шлях Якова — це шлях вправ, аскези. Підкреслюється недосконалість світу. «Віддаляйся геть від земної матеріальності, що тебе оточує, тікай з брудної в'язниці свого тіла, з усіх сил втікай від спокус хоті, тюремників цієї в'язниці! В боротьбі з ними не гребуй ніякими засобами!»².

У Августина людина розглядається як «порох і попіл», нікчемна, грішна істота, єдине призначення якої полягає в тому, щоб спокутувати «першородний гріх», славословлячи Господа й утримуючись від мирських утіх. Сенс людського життя вбачався у поверненні людини у той первісний блаженний стан, у якому вона перебувала до вигнання з раю. Вся людська історія постає як трагічний наслідок необачного вчинку Єви, безглузда прикрість.

Особливо гостро потребу у розв'язанні проблеми сенсу життя суспільство відчуває в перехідні епохи, коли відбувається зміна стереотипів життєвих цінностей, відмова від усталених, освячених традицією форм поведінки.

Епоха Відродження змінила статус людини: людина розглядалась як частина природи, найдосконаліший її витвір. Ця єдність обґрунтовувалася в усіх зрізах: від структурно-функціонального, де людина — досконалий механізм, до есте-

¹ Аврелій Марк Антоній. Размышления. — Л.: Наука, 1985. — С. 38.

² Мень А. История религии: В 7 т. — М.: Слово, 1992. — Т. 6. — С. 455—456.

тичного, де людина — найпрекрасніший витвір природи. Символом такого розуміння людської суті є «Джоконда» Леонардо да Вінчі. В її знаменитій усмішці таємниче промовляє сама природа: «Пізнай мене і ти пізнаєш самого себе!».

Б. Спіноза дійсну мету людського життя вбачав у пізнанні, у суворому дотриманні велінь розуму, у підпорядкуванні йому афектів¹. Слухатися велінь природи, жити для себе та своїх ближніх, заглибитися в самого себе, прислухатися до оточення й не сподіватися на богів — закликав П. Гольбах².

Гегель вважав, що мета життя людини полягає у свободі її духу. Сенси життя людини не можна шукати поза самим її життям. «Все, чого я хочу, найшляхетніше, найсвятіше, це моя мета; я повинен бути присутнім у цьому, я повинен це схвалювати, я повинен знаходити це гарним. З усякою самопожертвою завжди пов'язане почуття задоволення, завжди існує якесь знаходження самого себе»³. Правильно визначити мету свого життя — це й значить знайти самого себе.

Л. Фейєрбах стверджував, що мета життя людини полягає в прагненні до щастя, як до свого власного, так і для інших людей. Людина сама, а не за велінням долі визначає своє призначення, будує своє життя. Це призначення, однак, ніяке інше, ніж те, яке людина... сама обрала для себе, виходячи зі своєї природи, своїх здатностей і прагнень⁴.

Сенси і мета життя людини полягають у зміні навколишнього світу заради задоволення потреб. Це незаперечно. Але, змінюючи зовнішню природу, людина змінює і свою власну природу, тобто змінює, розвиває саму себе. Більше того, не змінюючи себе, людина не могла б успішно змінювати навколишній світ.

Іноді сенси життя ототожнюють з метою, яку ставить перед собою людина. Прагнення реалізувати мрію наповнює життя особистості певним змістом. Проте смисл життя не можна звести до окремої мети. Сенси життя не можна ототожнювати ні з якою конкретною метою. Адже, навіть досягнувши мети, людина кожен раз була б змушена знову шукати собі життєвий орієнтир. Не тільки матеріальна, але й духовна мета, навіть найвища — шляхетна, не утворює сенсу життя. Коли кажуть, що сенси життя «в їжі», «у праці», «у любові», «у служінні людям», то слід мати на увазі, що це твердження тільки одного гатунку, тобто такі, що діють в одній площині. Можна погодитись з Л. М. Коганом, який вважає, що категорії «сенси» і «мета життя» є однопорядковими, тому що сенси життя безперечно є

¹ Спіноза Б. Етика. — М.-Л., 1932. — С. 197.

² Гольбах П. Избр. Произв. В 2-х т. — М.: Соцэкгиз, 1963. — Т. 1. — С. 675.

³ Гегель Г. Сочинения. Т. XI. Лекции по истории философии. — М.-Л., 1935. — С. 397—398.

⁴ Фейєрбах Л. Избр. философские произв. В 2-х т. — М.: Госполитиздат, 1955. — Т. 1. — С. 343.

цілеспрямованість. СENS життя вже припускає наявність у суб'єкта мети життя. Однак ці поняття не можна вважати тотожними. Використовуючи термінологію К. С. Станіславського, сENS життя можна образно зрівняти з «надзадачею» життєдіяльності людини. СENSу життя так чи інакше підпорядковані всі життєві цілі¹.

Головна, вирішальна мета життя системно підрозділяється на ряд більш окремих цілей, а ті у свою чергу на ще більш окремі (ситуативні) цілі й так аж до конкретних вчинків повсякденного життя. Це значить, що сENS життя — не проста сукупність цілей, а їх ієрархія, субординація та координація, певна система. У той же час сENS життя як загальне повинен бути у кожній конкретній меті, розкриватися через неї, хоча деякі конкретні ситуативні, повсякденні цілі можуть суперечити йому.

Лише за умов цілісного й відкритого контакту з буттям смисложиттєвий пошук особистості постає як процес, заснований на вільному та відповідальному її самовизначенні. Мудра людина — не просто та, що багато знає, навіть не та, що вмє застосовувати свої знання на практиці. Мудрий — той, хто здатен практично співвідносити, гармонізувати життя і його сENS, підносячи їх до єдності, заснованої на позитивних людських цінностях.

Рано чи пізно людина має перейти від питання «Ким бути?» до питання «Якою бути?». Саме тоді виникає питання про сENS життя.

Проблема сENSу життя — це проблема морального вибору, що залежить від спрямованості особистості, від її ціннісних установок та орієнтацій. Не можна беззастережно стверджувати, що сENSів життя існує стільки, скільки людей. Етику цікавить те спільне, що характерне для сENSу людського життя загалом. Кожна людина, обираючи життєвий шлях, сENS, орієнтується на загальне уявлення про сENS людського життя, хоча іноді і не копіює його.

У розумінні проблеми сENSу життя сформувалося дві принципово протилежні точки зору:

Перша — турбота людини лише про себе, своє спасіння, благополуччя, самовдосконалення, самореалізацію.

Друга — сENS життя не обмежується існуванням індивіда і полягає: у служінні Богу, Батьківщині, певній ідеї, науці тощо. Окрему людину розглядають лише як засіб. Такий підхід іноді видається дуже високим, піднесеним, а тому привабливим. Проте, історія свідчить, що заради сумнівних і псевдо великих ідей загублено мільйони людських доль.

Очевидно, сENS життя треба шукати між цими крайнощами — граничним егоїзмом і фанатичним альтруїзмом. Існу-

¹ Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека. — М.: Мысль, 1984. — С. 228—229.

вання різних точок зору на проблему сенсу життя є природним явищем. Важливо тільки враховувати, що в моральному житті віра в наявність сенсу життя відіграє істотну роль. Без неї життя людини справді втрачає смисл.

Сенс життя не дається, не задається, його треба вибрати, утворити, довести, якщо людина свідомо прагне його пізнати. Сенс життя — це мета, заради якої витрачаються розумові зусилля, час, фізичні та духовні сили спрямовуються у всій повноті на її досягнення. Саме цим людина стверджує себе, стверджує своє безсмертя.

Кожен осмислює своє життя і життя тих, хто його оточує, виходячи зі свого світогляду, становища в суспільстві, потреб та інтересів, сподівань та устремлінь. Велику роль при цьому відіграє міра духовного та морального розвитку індивіда. Обрана більш чи менш усвідомлено мета життя, знайдений сенс життя, набуває нормативного характеру, стає керівництвом до дії.

За В. Г. Немировським можна виділити, принаймні, дев'ять основних концепцій сенсу життя. Залежно від об'єктивного значення цих концепцій, їх можна поділити на кілька груп.

До першої групи належить сукупність концепцій, орієнтованих на прогресивний розвиток суспільства. Найвищим символом життя є творчо-альтруїстичний, зміст якого полягає в безкорисливій турботі про загальне благо. Альтруїзм (з лат. *alter* — інший). Термін введений О. Контом для виразу прагнення, протилежного егоїзму, коли інтереси інших ставляться вище власних. Альтруїсти готові поступитися в ім'я блага суспільства та інших людей власними інтересами. Альтруїзм — риса колективної поведінки у повсякденному житті, але у виняткових випадках підноситься до самопожертви.

Друга — соціально-творча, коли людина пов'язує сенс життя зі створенням духовних і матеріальних цінностей, сподіваючись при цьому жити в умовах використання результатів своєї діяльності.

Третя — соціально-демографічна, яка відображає мету життя, пов'язану з народженням і вихованням дітей, онуків, що мають «продовжити життя» в своїх безпосередніх нащадках.

У четвертій групі поєднані концепції сенсу життя, що сприяють прогресивному розвитку індивіда (а тим самим і суспільства) та орієнтовані на різні варіанти ігрової діяльності.

П'ята — престижна концепція сенсу життя характеризується сукупністю різних способів підвищення свого соціального статусу, своєї значущості в очах оточуючих: від професійної кар'єри до гонитви за багатством.

Із престижною тісно пов'язана лідерська концепція сенсу життя, породжена прагненням влади над людьми в будь-яких формах. Атрибути влади — популярність і слава, сприймаються як запорука знаходження безсмертя в пам'яті людей.

Сьома — гедоністична концепція визначає сенс життя заради різного роду задоволень, насолод і керується принципом «після нас — хоч потоп». У патологічних випадках гедоністична спрямованість поведінки набуває форми алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, сексуальної розбещеності.

Восьма — конформістська модель життя характеризується прагненням — «жити, як усі», нічим не вирізняючись з натовпу і означає, певною мірою, прагнення пристосуватися до будь-якого оточення, орієнтацію на розчинення в людській масі.

Дев'ята — теологічна, чи релігійна концепція сенсу життя. Відображає релігійні погляди на сенс життя, що спрямоване на служіння Богу в тій або іншій формі¹.

Кожна з описаних концепцій сенсу життя представлена у свідомості особистості як її спрямованість, у якій можна виділити два рівні: світоглядний і соціальний. На світоглядному рівні найповніше формується уявлення особистості про сенс життя, яке є результатом роздумів про життя і смерть, про світ і своє місце в ньому, про ставлення до інших людей. На цій основі моральна свідомість узагальнює життєвий досвід, концентруючи його в принципах типу: «моя хата скраю» (українське прислів'я), «жити — значить діяти» (Анатоль Франс), «сенс життя тільки в єдиному — в боротьбі» (А. Чехов), «віра — це розуміння сенсу життя та визнання обов'язків, що витікають з цього розуміння» (Л. Толстой), «краще хай я буду попелом, аніж пилом» (Джек Лондон), життя «прожити треба так, щоб не було боляче за безцільно прожиті роки» (М. Островський). Відповідно до цих сенсожиттєвих принципів ставляться головні життєві цілі, визначаються морально-етичні засоби їхнього досягнення.

На другому, соціальному рівні, відбувається конкретизація концепції сенсу життя стосовно життєвих орієнтацій, вибудовується шкала оцінок різних сфер життєдіяльності. Ці уявлення реалізуються в мотивах вибору трудової діяльності, професії, в ціннісному ставленні до культури. Безпосередня участь у досягненні великих цілей свого народу, суспільства, створює передумови для всебічного розкриття інтелектуальних, емоційних здібностей людини, збагачує її чуттєвий світ.

Життя кожної людини — це унікальне поєднання можливостей. Максимально здійснити їх, зберегти здійснене та передати для подальшого розвитку прийдешнім поколінням, нащадкам — можливо в цьому і полягає смисл життя? Наповнити життя сенсом — означає вкладати всі свої духовні здібності в кожну ситуацію, «перетворювати суєтне на вічне», знаходити у відносних цінностях абсолютний зміст.

¹ *Немировский В. Г.* Смысл жизни: проблемы и поиски. — К., 1990. — С. 18—21.

Сучасне трактування проблеми втрати життєвого смислу чітко було поставлено гуманістичною етикою та екзистенційною психологією, особливий розвиток воно отримало в логотерапії¹ Віктора Франкла. Логотерапія — це теорія В. Франкла про сенс життя.

Пошук і реалізація смислу життя В. Франклом розуміється як «духовний об'єкт», до якого прагне людська душа і який є основним рушієм поведінки та розвитку особистості. Для того, щоб жити та активно діяти, людина повинна вірити в сенс, який несуть її вчинки. Відсутність сенсу породжує у людини стан, котрий В. Франкл називає екзистенціальним вакуумом (порожнеча існування), стан, коли байдужість і зневіра доводять до межі самогубства. Не знаючи ні того, що їй потрібно, ні того, що вона повинна, людина втрачає чітке уявлення про те, чого вона хоче. Як результат, вона хоче того, що і інші (конформізм); чи робить те, що інші вимагають від неї (тоталітаризм). Ця ситуація є особливо актуальною для другої половини ХХ ст., коли відбувається руйнація загальноновизнаних ідеалів. У сучасній цивілізації існує проблема смисловтрати.

За даними, на які посилається В. Франкл, 85 % опитаних американських студентів, що вчинили невдалі спроби самогубства, вказували, що не бачать у своєму житті жодного смислу; і це при тому, що 93 % з них були фізично та психічно здорові, жили в добрих матеріальних умовах, брали активну участь у суспільному житті та про якесь незадоволення суто матеріальних проблем у них не було й мови². Також, практика доводить, зауважує В. Франкл — питання про сенс життя нерідко виникає й тоді, коли живеться гірше нікуди. Досвід ХХ ст. показує, що найжорстокіші випробування людина гідно зустрічає та краще переносить, коли в неї є усвідомлення життєвої мети, відчуття осмисленості власного існування та вчинків.

Будь-яка ситуація несе в собі свій смисл, відмінний для різних людей, але для кожної людини він являється єдиним та єдино істинним. В. Франкл підкреслює, що кожна людина має своє покликання і місію в житті, повинна усвідомити і реалізувати своє призначення, людина повинна сама шукати та знаходити сенс життя. Та мало тільки знайти сенс, потрібно ще й його здійснити. Особа несе відповідальність за виконання унікального смислу свого життя. Справдження сенсу є для людини необхідністю в силу кінцевості, обмеженості та незворотності людського існування в світі, неможливості відкласти щось «на потім», через неповторність кожної конкретної ситуації. Здійснити ж смисл життя людина може завдяки свободі волі, котра допомагає їй знайти та реалізувати сенс свого життя.

¹ Див.: Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. — М.: Прогресс, 1990. — С. 10, 301, 338—339.

² Там само. — С. 26—27.

Осмишеності нашому життю надає система цінностей. Так, В. Франкл визначає три основні типи цінностей, здатних наповнити смыслом індивідуальне людське буття: цінності творчості, цінності переживання та цінності відношення (ставлення).

Пріоритет надається цінностям творчості, основним шляхом реалізації яких є праця. Цінності творчості — це цінності, які реалізуються у продуктивних творчих діях. У загальному, широкому трактуванні, творчість — це створення чогось абсолютно нового, того, що раніше не існувало. Не всі схильні до такого творення. Але кожен може бути творчою особистістю, не створюючи шедеврів. Кожен з нас може розглядати свою діяльність, усю сукупність своїх життєвих справ як власне незамінне індивідуальне завдання, виконання якого єднає його з людьми, зі світом. Реалізація себе в творчій діяльності (праці) — це те, що надає осмишеності нашому буттю.

Цінності переживання — виявляються в нашій чуттєвості до явищ оточуючого середовища, реалізовані в переживаннях, вони пов'язані, наприклад, із релігійними почуттями, захопленням творами мистецтва, поклонінням перед природою, можуть набувати для нас смисложиттєвого значення. Людина може знаходити смисл життя в переживанні любові, співчутті та симпатії до інших людей.

І навіть коли людське життя та можливості людини обмежені — обов'язками, долею, смертю, стражданнями — смисл життя можна знайти у ставленні до цих чинників. У фатальних ситуаціях життя для людини висвітлюється новими гранями та глибинами. Адже недарма стоїки вчили, що справа полягає не в тому, щоб втекти від долі — від неї не втечеш! — а в тому, щоб гідно її зустріти. Весь досвід людського життя показує, що людині набагато легше перенести найскладніші випробування, коли в неї є «усвідомлення життєвої мети, відчуття осмишеності власного існування та вчинків». Навіть у найважчих обставинах людина може й здатна гідно, осмишено приймати власні страждання, власне буття.

Здійснюючи смисл свого життя, людина тим самим здійснює саму себе. Але поза цим здійсненням особа ніколи не зможе дізнатися, вдалося їй дійсно здійснити смисл свого життя. Саме тому не можна не погодитися з висловом видатного російського філософа М. Бердяєва, який стверджував, що сенс життя — в пошуках цього сенсу.

Є велика різниця в тому, щоб щось знати про смисл життя, визначити його для себе та прожити своє життя усвідомлено.

Щоб знайти правильну відповідь на питання: «Для чого я живу?», «Який сенс нашого життя?» — кожний повинен пізнати самого себе, точніше — свої бажання. А це досить непроста справа. Ми найчастіше думаємо про себе зовсім не так, як думають про нас інші. Кожен повинен чесно відповісти самому собі, чого він хоче: слави, пошани, матеріально забезпеченого життя, радості

творчості, пізнання світу, служіння людям? Наші бажання можуть бути мінливі, а часом і просто суперечливі. З одного боку, людям часто хочеться пригод, ситуацій, у яких вони могли б проявити себе, з іншого боку — вони звикли до тиші й зручності міської квартири, уникають усяких гострих конфліктних ситуацій.

Необхідно та дуже важливо вибудувати ієрархію своїх бажань, розташувати їх за ступенем важливості для самого себе: визначити, що ж є для нас головним, без задоволення яких потреб життя здається тягарем, а від чого можна й відмовитися, чим можна знехтувати. Уявлення про сенс життя допомагають людині бути, не скорятися мінливості злигоднів життя і, незважаючи ні на що досягати поставленої мети.

«Пізнай самого себе», — говорив Сократ. Багато помилок, крах усіх сподівань, людських доль і виникають саме з неухваленості до самого себе, через відсутність об'єктивного аналізу своїх бажань, їхньої мінливості, через забуття золотого правила, що не можна жити тільки сьогоднішнім днем і хвилиний настрій поширювати на все життя.

Однак одного самопізнання, зрозуміло, ще недостатньо. Адже життя кожної людини потрібне не тільки їй, але й іншим людям, суспільству. Тому для правильного розуміння сенсу життя необхідно усвідомити свій зв'язок із буттям, розвитком усього суспільства, зрозуміти його значення для себе й себе для нього. Це можливо, якщо людина буде жити не тільки своїми справами, але й справами інших людей, їхніми інтересами, якщо пройде життєву школу не тільки радощів, але й труднощів, горя та втрат.

Сенс життя здобувається у свідомому творенні життя — створенні себе згідно із загальноприйнятим ідеалом і встановленні стосунків з іншими людьми та середовищем взагалі. Реалізуючи своє призначення бути людиною, особа здобуває справжню повноту буття, тобто сповнює його сенсом.

Жизнь каждого человека имеет тот или иной смысл, независимо от того, сознает он его или нет, понимает его адекватно или неадекватно. Проблема смысла жизни — это проблема нравственного выбора, который зависит от направленности личности, от ее ценностных установок и ориентаций.

One or another sense has life of everybody, regardless of is person conscious him or not, understands him adequately or inadequately. A problem of sense of life is a problem of moral choice which depends on an orientation personality, from its valued settings and orientations.

Ключові слова: сенс життя, мета життя, свідомість, самосвідомість, світогляд, право вибору, самовизначення, самореалізація, віросповідання, покликання людини, спосіб життя, моральна орієнтація особистості, життя, смерть, безсмертя, загальнолюдські цінності, моральні норми та звичаї, ціннісні установки та орієнтації, добро, благо, доброчесність, добропорядність, щастя, любов, самовдосконалення, екзистенціальний вакуум.

*Стаття надійшла до редколегії 01.11.11,
прийнята до друку 09.02.12.*